

Toshkent davlat transport universiteti
v/b.prof. Rustamov Ilxom Tursunovich
ilhom.rustamov.20080223@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1075-4052>
+998919426699

O'ZBEK VA INGLIZ LATIFALARI TARJIMASIDA USLUBIY MOSLASHUV XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Latifalar milliy-madaniy kontekstga ega bo'lib, ularni tarjima qilishda lingvistik ekvivalentlik bilan birga, stilistik va pragmatik moslashuv ham muhim rol o'ynaydi. Ishimizda ekvivalentsiya, erkin tarjima va adaptatsiya usullarining samaradorligi o'rganilgan hamda so'z o'yinlari, metaforalar va madaniy konnotatsiyalarning boshqa tilda ta'sirchan tarzda yetkazilishi bo'yicha amaliy misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: latifa tarjimasi, uslubiy moslashuv, ekvivalentsiya, pragmatik adaptatsiya, lingvistik transformatsiya, so'z o'yini, madaniy kontekst, kommunikativ yondashuv.

Annotation: Anecdotes have a national-cultural context, and in their translation, along with linguistic equivalence, stylistic and pragmatic adaptation also play an important role. Our work explores the effectiveness of equivalence, free translation, and adaptation methods, and provides practical examples of how wordplay, metaphors, and cultural connotations can be effectively conveyed in another language.

Keywords: anecdotal translation, stylistic adaptation, equivalence, pragmatic adaptation, linguistic transformation, wordplay, cultural context, communicative approach.

Аннотация: Анекдоты имеют национально-культурный контекст, и при их переводе, наряду с языковой эквивалентностью, важную роль играют также стилистическая и прагматическая адаптация. Наша работа исследует эффективность методов эквивалентности, свободного перевода и адаптации,

a takje privodit prakticheskie primery togo, kak igra slov, metafori i kulturnye konnotatsii mogut byt' effektivno peredany na drugom yazyke.

Ключевые слова: перевод анекдотов, стилистическая адаптация, эквивалентность, прагматическая адаптация, языковая трансформация, игра слов, культурный контекст, коммуникативный подход.

KIRISH: Tarjima jarayoni til va madaniyatlararo muloqotning muhim jihatlaridan biri bo'lib, u nafaqat til birliklarini o'zaro ekvivalent holda o'tkazishni, balki matnning stilistik xususiyatlarini saqlab qolgan holda maqsadli auditoriyaga moslashtirishni ham talab etadi. Ayniqsa, kichik janr matnlari, jumladan, latifalarning tarjimasida jarayonida uslubiy moslashuv masalasi muhim o'rin tutadi. Chunki latifalar faqatgina kulgi vositasi bo'lib qolmay, balki ma'lum bir xalqning dunyoqarashi, mentaliteti va madaniyati haqida ham muayyan ma'lumot beradi.

Tadqiqotimizda, shuningdek, ikki til va madaniyat orasidagi tafovutlar, hazilning lingvistik va pragmatik jihatlari, shuningdek, tarjimonning ekvivalentlik va moslashuv o'rtasida to'g'ri muvozanat topish usullari tahlil qilinishi bilan birga, o'zbek va ingliz latifalarining tarjima jarayonidagi asosiy qiyinchiliklari, hazilning milliy o'ziga xosligi va ularni boshqa tilga tarjima qilish usullari ko'rib chiqiladi hamda u tarjima jarayonining lingvodidaktik va lingvokulturologik ahamiyatini yoritishga qaratilgan bo'lib, kichik janr matnlarini tarjima qilishning umumiy tamoyillarini ham kengroq anglashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Latifalar tarjimasida masalasi lingvistika va tarjimashunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ko'p jihatdan madaniyatshunoslik, pragmatika, stilistika va kognitiv tilshunoslik bilan bog'liq.

Kichik janr matnlarini, xususan, latifalarni tarjima qilish masalasi umumiy tarjima nazariyasi doirasida muhokama qilingan bo'lib, Nida [8], Koller [6], Newmark [7] kabi tadqiqotchilar ekvivalentlik va funksional moslashuv tamoyillarini ishlab chiqqanlar. Ularning fikricha, kichik janr matnlarida lingvistik ekvivalentlikdan tashqari, madaniy ekvivalentlik ham muhim rol o'ynaydi.

Jakobson [9] tarjima jarayonida til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikka alohida e'tibor qaratgan va tarjima jarayonida so'zma-so'z va erkin tarjima

uslublarini farqlash zarurligini ta'kidlagan. Uning fikricha, latifalarni tarjima qilishda pragmatik jihatdan ekvivalentlik muhim bo'lib, hazilning ta'sirini saqlab qolish maqsadida lingvistik transformatsiyalar talab etiladi.

Latifalar muloqotning maxsus shakli sifatida lingvistik, stilistik va madaniy komponentlarga ega. Ko'plab tadqiqotchilar [10,11] latifalarning kognitiv mexanizmlarini va hazilning semantik-pragmatik jihatlarini o'rganganlar. Ularning fikriga ko'ra, har bir til hazil yaratish uchun o'ziga xos til birliklari va nutq strategiyalariga ega bo'lib, ularni boshqa tilga to'g'ri moslashtirish tarjimonning asosiy vazifasidir.

G.Raskin [12] tomonidan ishlab chiqilgan "Hazilning semantik nazariyasi" (Semantic Script Theory of Humor) latifa tarjimasi uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Unga ko'ra, latifalar ikkita ziddiyatli ssenariy asosida shakllanadi va hazil effektini hosil qiladi. Bunday ssenariylar har doim ham boshqa tilga bevosita ekvivalent holda o'tkazib bo'lmaydi, shu sababli tarjimada stilistik va semantik moslashuv zarur bo'ladi.

Stilistik moslashuv masalasi tarjima jarayonining muhim jihatlaridan biri bo'lib, latifa tarjimasida quyidagi strategiyalar asosida amalga oshiriladi:

-Ekspressivlikni saqlash – Matnning emotsional ta'sirchanligini saqlash uchun leksik va sintaktik transformatsiyalar qo'llanadi [15].

-Pragmatik moslashuv – Maqsad til auditoriyasining madaniy va ijtimoiy xususiyatlariga moslashtirish [6].

-Idiomatik ekvivalentlik – Frazologik birliklar va so'z o'yinlarini to'g'ri tarjima qilish muhim [7].

O'zbek va ingliz latifalarida uslubiy moslashuvni tadqiq qilgan olimlarning fikricha, hazilni tarjima qilishda turli lingvistik va stilistik o'zgarishlar amalga oshiriladi. Masalan, o'zbek tilidagi latifalarda ko'pincha ta'kid va hiperbola keng qo'llanilsa, ingliz tilidagi latifalar ko'proq o'xshatish va ironiyaga asoslanadi. Shu bois, tarjimon ma'no va uslubni saqlash uchun mos ekvivalent vositalarni tanlashi zarur.

O'zbek tilida latifalarning tarjimasini bo'yicha maxsus tadqiqotlar uncha ko'p bo'lmasa-da, ayrim lingvistlar [13.14] hazil va so'z o'yinlarini tarjima qilish muammolarini o'rganganlar. Ularning tadqiqotlarida latifa tarjimasida ekvivalentsiya, adaptatsiya va erkin tarjima usullari qo'llanilishi ta'kidlangan.

Ingliz tilida latifa tarjimasini tadqiq etgan olimlardan biri Delabastita bo'lib, u tarjimada so'z o'yinlari va fonetik o'xshashliklarni qanday o'tkazish mumkinligi haqida keng tadqiqot olib borgan. Uning fikricha, tarjimada asosiy maqsad — ma'no va ta'sirni saqlab qolish. Shu bois, ba'zi hollarda latifa tarjimasini so'zma-so'z emas, balki kontekstual va pragmatik moslashuv asosida amalga oshirilishi lozim.

Latifalarni tarjima qilish nazariy va amaliy jihatdan murakkab jarayon bo'lib, unda til va madaniyat omillari muhim rol o'ynaydi. Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, latifa tarjimasida ekvivalentsiya, stilistik moslashuv va pragmatik yondashuv asosiy strategiyalar hisoblanadi. Shu bois, tarjimon nafaqat lingvistik bilimga, balki hazilning madaniy xususiyatlarini tushunish qobiliyatiga ham ega bo'lishi lozim.

MUHOKAMA VA NATIJA: Tadqiqot o'zbek va ingliz latifalarini tarjima qilish jarayonida uslubiy moslashuv muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Latifalar faqatgina lingvistik birliklardan iborat bo'lmay, balki ma'lum bir milliy-madaniy kontekstga ega bo'lib, ularni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy muammolar va echimlar aniqlandi:

1) *Til va madaniy tafovutlar* – Latifalarning ko'pchiligi muayyan milliy mentalitetga asoslangan bo'lib, ularni bevosita tarjima qilish ko'pincha samarasiz bo'ladi. Shu sababli, tarjima jarayonida ekvivalent ifodalar yoki muqobil hazil shakllarini yaratish lozim. Misol, o'zbek tilidagi latifa:

—*Shogird ustozidan so'radi.*

—*Ustoz, eng to'g'ri yo'l qaysi?*

—*Ravshan, farosat bilan tanlangan yo'l eng to'g'ri yo'l.*

—*Unda men ham do'stimning tanlagan yo'lidan boraman.*

—*Nega aynan uning yo'lidan?*[16]

—*Chunki u xato qilganda ham, men to'g'ri yo'lni tanlagan bo'laman!*

Ushbu latifa o'zbek xalqiga xos hazil bilan o'ylash uslubini, hayotiy tajriba va murakkab fikrlashni aks ettiradi.

Ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima:

—*Teacher, what is the right path?*

—*The path chosen wisely is the right one.*

—*Then I will follow my friend's path.*

—*Why?*

—*Because even if he makes a mistake, I will still be on the right path!*

So'zma-so'z tarjimada latifaning hazil ta'siri yo'qoladi, chunki ingliz auditoriyasi bunday mulohazani hazil sifatida qabul qilmasligi mumkin.

Madaniy moslashtirilgan tarjima (adaptatsiya qilingan shakl):

—*Teacher, what's the best way to learn?*

—*Learning from experience is the best way.*

—*Then I'll copy my friend's homework.*

—*Why?*

—*Because if he gets it wrong, I'll still learn the right answer!*

Ingliz tilida bu latifani tushunarli va kulgili qilish uchun "yo'l" (path) metaforasi o'rniga "o'rganish" (learning) mavzusiga moslab, "copying homework" kabi umumiy tushunarli holatga moslashtirildi. Shu tariqa, madaniy va til tafovutlari hisobga olinib, latifa auditoriyaga mos shaklda yetkazildi.

2) *Pragmatik moslashuv zarurati* – Hazilning samarali yetkazilishi uchun nafaqat leksik ekvivalentlik, balki pragmatik jihatdan ham mos keluvchi usullarni tanlash muhim. Masalan, so'z o'yinlari yoki metaforalarning tarjimasida funksional ekvivalentlik yoki kontekstual moslashtirish qo'llanilishi mumkin. Misol, o'zbek tilidagi latifa:

—*Aka, do'konda kalit bormi?*

—*Qanday kalit kerak?*

— *“Baxt kaliti” bor-mi?*[16]

Ushbu latifada *"kalit"* soʻzi ikki xil maʼnoda qoʻllanilgan: Asl maʼnoda – eshik yoki qulfni ochish vositasi. Koʻchma maʼnoda – muhim yechim yoki baxtga erishish vositasi.

Soʻz oʻyinining samaradorligi oʻzbek tilida aniq seziladi, ammo uni ingliz tiliga soʻzma-soʻz tarjima qilish hazil taʼsirini yoʻqotishi mumkin.

Ingliz tiliga soʻzma-soʻz tarjima:

— *Brother, do you have a key in the shop?*

— *What kind of key do you need?*

— *Do you have the "key to happiness"?*

Ingliz tilida *“key”* soʻzining metaforik maʼnosi mavjud boʻlsa ham, latifaning kulgililigi unchalik yaqqol sezilmaydi. Shu sababli, hazilni samarali yetkazish uchun pragmatik moslashtirish talab etiladi.

Pragmatik moslashtirilgan tarjima:

— *Excuse me, do you sell keys here?*

— *Sure, what kind of key do you need?*

— *The key to success—does it come with a discount?*

Tarjimada *"baxt kaliti"* atamasi ingliz tilida keng tarqalgan *“key to success”* ifodasiga oʻzgartirildi, chunki bu ibora ingliz auditoriyasi uchun tanish va tushunarli. Bundan tashqari, *“discount”* (chegirma) qoʻshilib, hazil taʼsiri kuchaytirildi. Shu tariqa, latifa pragmatik jihatdan moslashgan holda yangi tilda samarali ishlashni davom ettiradi.

3) *Stilistik strategiyalarni qoʻllash* – oʻzbek va ingliz latifalari tarjimasida turli stilistik vositalardan foydalanish zarur. Masalan, oʻzbek tilida kulgining asosiy manbalaridan biri boʻlgan hiperbola va oddiy xalqona soʻzlashuv uslubi ingliz tilidagi latifalarga toʻgʻridan-toʻgʻri mos kelmasligi mumkin. Shu bois tarjima jarayonida ingliz tilining oʻziga xos stilistik vositalaridan foydalanish lozim boʻladi. Misol, oʻzbek tilidagi latifa:

— *Oyi, och qoldim!*

— *Chidagin, bolam, hozir ovqat pishadi.*

— *Men chidashga charchadim, boshqa bolalarga bersangiz, men yeb tursam!* [16]

Ushbu latifada oddiy xalqona soʻzlashuv uslubi va giperbola (mubolagʻa) qoʻllangan. Bola ochlikni haddan tashqari mubolagʻa qilib, "*chidashga charchadim*" deya kulgili effekt hosil qiladi.

Ingliz tiliga soʻzma-soʻz tarjima:

— *Mom, I'm hungry!*

— *Be patient, dear, the food is almost ready.*

— *I'm tired of being patient, give the food to others while I eat!*

Soʻzma-soʻz tarjimada hazil tabiiy chiqmaydi, chunki ingliz tilida "*give to others while I eat*" iborasi kulgili taʼsirni bera olmaydi. Bundan tashqari, mubolagʻa ham sezilmay qoladi.

Stilistik jihatdan moslashtirilgan tarjima:

— *Mom, I'm starving!*

— *Just wait a bit, the food is almost ready.*

— *I've waited my whole life! Can I start while you finish cooking?*

"*I'm starving!*" – Bu ibora ingliz tilida "*och qoldim*"ning kuchaytirilgan shakli boʻlib, mubolagʻani tabiiy yetkazishga yordam beradi.

"*I've waited my whole life!*" – Giperbola sifatida "*butun hayotim davomida kutdim*" iborasi ishlatilib, hazil kuchaytirildi.

"*Can I start while you finish cooking?*" – Asl latifadagi "*boshqa bolalar yesa, men yeb turay*" degan kulgili paradoks ingliz tiliga mos ravishda oʻzgartirildi.

Bu misol stilistik strategiyalarning tarjimada qanchalik muhim ekanligini koʻrsatadi. Oʻzbek tilidagi xalqona ifodalar va giperbolalar ingliz tilida toʻgʻridan-toʻgʻri tushunarli boʻlmasligi mumkin, shuning uchun tarjima jarayonida ularni stilistik moslashtirish lozim.

4) *Ekvivalentsiya va erkin tarjima muvozanati* – latifa tarjimasida soʻzma-soʻz yondashuv har doim ham samarali boʻlmaydi. Baʼzi hollarda tarjimon matnning umumiy mazmunini saqlab, lekin uni boshqa tilda mantiqiy va taʼsirchan

bo‘lishini ta’minlash uchun erkin tarjima usulidan foydalanishi talab etiladi. Misol, o‘zbek tilidagi latifa:

— *Doktor, men uxlay olmayapman, nima qilay?*

— *Uxlashdan oldin son-sanoqsiz qo‘ylarni sanang.*

— *Sanadim, doktor! Lekin mingtagacha sanaganimdan keyin ularni qo‘raga haydashimga to‘g‘ri keldi!*[16]

Bu latifa an’anaviy “qo‘y sanash” tushunchasiga asoslangan bo‘lib, kulgili effekt odamning literal fikrlashi orqali yaratiladi. O‘zbek auditoriyasi uchun bunday mantiqiy paradoks tabiiy tushunarli bo‘lsa-da, ingliz tilida aynan shu shaklda yetkazilganda hazil ta’siri sezilmasligi mumkin.

Ingliz tiliga so‘zma-so‘z tarjima:

— *Doctor, I can’t sleep. What should I do?*

— *Count sheep before sleeping.*

— *I did, doctor! But after a thousand, I had to herd them into the pen!*

Ingliz tilida "*herding them into the pen*" iborasi aniq tushunarli bo‘lsa-da, u latifaga xos tabiiy kulgililikni bera olmaydi. Shu sababli, tarjima erkinroq usulda qayta ishlanishi kerak.

Ekvivalentsiya va erkin tarjima muvozanatini saqlagan holda moslashtirilgan tarjima:

— *Doctor, I can’t sleep!*

— *Try counting sheep.*

— *I did! But when I reached a thousand, they started throwing a party in my head!*

"*Throwing a party in my head*" – Bu ibora ingliz tilida qo‘ylarni ko‘p sanash natijasida odamning ongida betartiblik yuzaga kelishini hazilomuz ifodalash uchun ishlatilgan.

Mantiqiy bog‘liqlik saqlangan, lekin erkin tarjima usuli bilan latifaning ingliz auditoriyasi uchun ham tabiiy eshitilishi ta’minlangan.

Latifaning umumiy mazmuni saqlangan bo'lsa-da, aynan o'sha tasviriy tafsilotlar (*qo'raga haydash*) o'rniga ingliz tilida hazil ta'sirini kuchaytiradigan boshqa variant tanlangan.

Bu misol latifa tarjimasida ekvivalentsiya va erkin tarjima muvozanatini qanday saqlash kerakligini ko'rsatadi. Agar so'zma-so'z tarjima hazilni samarali yetkaza olmasa, tarjimon matnning asosiy mazmunini saqlagan holda, erkin tarjima usulidan foydalanishi lozim.

Tadqiqot davomida latifalarni tarjima qilishda Peter Newmark tomonidan taklif qilingan kommunikativ tarjima yondashuvi samarali ekani aniqlandi. Bu usul matnning asl mazmunini saqlab qolgan holda, uni maqsad til auditoriyasiga tushunarli va kulgili bo'lishini ta'minlashga qaratilgan.

O'zbek va ingliz latifalarini tarjima qilishda quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin: *Uslubiy moslashuv – muhim omil* - latifa tarjimasida faqatgina til darajasidagi o'zgarishlar emas, balki stilistik va madaniy moslashuv ham katta ahamiyatga ega. *Ekvivalentsiya va pragmatik moslashuv muvozanati* - latifalar tarjimasida so'zma-so'z tarjima har doim ham kulgili natija bermaydi. Tarjimon pragmatik jihatdan ekvivalentlikni ta'minlaydigan strategiyalarni qo'llashi lozim. *Lingvistik va madaniy tafovutlarni hisobga olish* - o'zbek va ingliz latifalarining hazil yaratish mexanizmlari har xil bo'lgani sababli, tarjimada muqobil leksik va semantik usullar topilishi lozim. *So'z o'yinlari va idiomatik ifodalar tarjimasi* - latifalarda keng qo'llaniladigan lingvistik o'yinlarni boshqa tilga to'g'ri o'tkazish uchun tarjimon erkin yondashuv va adaptatsiya usullarini ishlatishi kerak.

XULOSA: Latifa tarjimasida faqatgina lingvistik ekvivalentlikni saqlash yetarli emas, balki matnning stilistik, pragmatik va madaniy jihatlariga ham e'tibor qaratish lozim.

Latifalarning tarjimasi jarayonida uchraydigan asosiy qiyinchiliklardan biri ularning milliy xususiyatga ega bo'lishidir. Hazil turli tillar va madaniyatlarda o'ziga xos kontekst va semantik asosga ega bo'lgani sababli, tarjima jarayonida so'zma-so'z yondashuvdan ko'ra, pragmatik moslashuv va kommunikativ ekvivalentlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Latifa tarjimasida quyidagi tamoyillar samarali vazifalarni bajaradi:

- Hazil ta'sirini saqlash uchun ekvivalent leksik vositalar tanlanishi lozim.
- Latifa matni maqsadli auditoriyaga mos ravishda o'zgartirilishi va tushunarli bo'lishi kerak.
- Tarjima jarayonida original matnning milliy va madaniy o'ziga xosligi hisobga olinishi lozim.
- So'zma-so'z tarjima ba'zan hazil ta'sirini yo'qotishi mumkinligi sababli, erkin yondashuv qo'llanilishi kerak.

Kelgusida latifa tarjimasining lingvodidaktik va kognitiv aspektlarini chuqurroq o'rganish, shuningdek, boshqa tillar misolida stilistik moslashuvning tamoyillarini tahlil qilish istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Виноградов, В. С. Перевод: Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. – Москва: Изд-во ЛКИ, 2006. – 256 с.
2. Гак, В. Г. О языке и переводе / В. Г. Гак. – Москва: Изд-во МГУ, 1988. – 320 с.
3. Делабастита, Д. Wordplay and Translation: Essays on Punning and Translation / Д. Делабастита. – Manchester: St. Jerome, 1996. – 253 p.
4. Жуковская, Л. П. Лингвистические аспекты перевода юмористических текстов / Л. П. Жуковская // Вопросы языкознания. – 2005. – №3. – С. 45–58.
5. Ключков, В. И. Прагматика и перевод: теоретические и прикладные аспекты / В. И. Ключков. – Санкт-Петербург: Наука, 2003. – 214 с.
6. Koller, W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft / W. Koller. – Heidelberg: Quelle & Meyer, 1979. – 332 S.
7. Newmark, P. A Textbook of Translation / P. Newmark. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
8. Нида, Ю. Теория и практика перевода / Ю. Нида, Ч. Табер. – Москва: Высшая школа, 1986. – 240 с.
9. Яковсон Р. О. О лингвистических аспектах перевода // Избранные работы. — М.: Прогресс, 1985. — С. 433–447.

10. Attardo S. Linguistic Theories of Humor. — Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1994. — 368 p.
11. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. — Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1985. — 327 p.
12. Раскин, Г. Семантическая теория юмора / Г. Раскин // Journal of Pragmatics. — 1985. — №9. — С. 35–48.
13. To‘xtasinova, D. O‘zbek va ingliz tillarida kulgi va so‘z o‘yinlarining tarjimaviy xususiyatlari / D. To‘xtasinova // O‘zbek tilshunosligi jurnali. — 2018. — №2. — B. 89–97.
14. Rahmonov, A. Latifa tarjimasi: uslubi va madaniy moslashuv xususiyatlari / A. Rahmonov. — Toshkent: O‘zbekistonda ilmiy tadqiqotlar, 2020. — 245 b.
15. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London; New York: Routledge, 1992. — 312 p.
16. <https://latifa.uz/>